

Warszawa, czerwiec 2012

Irina Tomescu Dubrow, Kazimierz M. Słomczyński, Marta Kołczyńska

Doświadczenia na rynku pracy i pozostawania poza rynkiem pracy

OPIS BADAŃ

Badania w tym projekcie są realizowane są w ramach grantu otrzymanego z Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego (1353/B/H03/2010/39). W niniejszym opisie przedstawiamy:

- (a) założenia całego projektu,
- (b) badane grupy respondentów,
- (c) narzędzia badawcze,
- (d) realizację badania w terenie.

Założenia projektu

Celami projektu są: (1) prawidłowe oszacowanie, dla różnych grup społecznych, prawdopodobieństw (1-a) popadania w bezrobocie oraz (1-b) „wychodzenia” z bezrobocia, a także (2) identyfikacja czynników, które sprzyjają znalezieniu i utrzymaniu pracy po okresie bezrobocia. Analiza subiektywnych definicji sytuacji życiowych, w jakich znajdują się ludzie w różnych fazach kariery zawodowej ma doprowadzić do interpretacji mechanizmów, które zawierają czynniki wpływające na bezrobocie i znajdowanie zatrudnienia.

Projekt wykorzystuje dane z ogólnopolskiego badania panelowego POLPAN, przeprowadzonego w latach 1988-2008 w pięcioletnich interwałach, w którym respondenci przedstawiali pełną historię zatrudnienia, wraz z wszystkimi przerwami w karierze zawodowej. Analiza regresji Coxa oraz wielowymiarowych tablic przeżycia pozwoliła zidentyfikować statystycznie istotne determinanty różnych form bezrobocia i wychodzenia z niego. Socjologiczna treść tych determinant – wyrażająca się w zastosowaniu takich pojęć, jak kapitał społeczny, aktywność polityczna, czy postawy merytokratyczne – dodała nową wiedzę o działaniu indywidualów na rynku pracy. Ponadto, w nowym projekcie – zrealizowanym w 2012 roku – analiza ilościowa została zintegrowana z analizą jakościową, co stanowi *novum* w badaniach nad rynkiem pracy i zatrudnieniem – badaniach nie tylko socjologów, ale i kolegów z innych dyscyplin.

Po raz pierwszy w polskiej socjologii analiza statystyczna posłużyła do wyboru osób, z którymi zostały przeprowadzone wywiady służące do identyfikacji czynników radzenia sobie w sytuacji

bezrobocia, a w szczególności znajdowania – lub nie – nowej pracy. Wywiady obejmowały cztery podstawowe grupy respondentów wyróżnionych ze względu na dwa kryteria:

- (i) znalezienia się w sytuacji bezrobocia z powodu przekształceń strukturalnych gospodarki bądź innych przyczyn, oraz
- (ii) „wyjścia” z bezrobocia lub nie.

Analizując subiektywne definicje sytuacji życiowych tych grup można odpowiedzieć na pytanie, jak osoby, które zostały dotknięte bezrobociem strukturalnym różnią się od innych osób pozostających bez pracy, oraz, co powoduje, że jedni znajdują pracę, a inni pozostają bez pracy przez długi okres.

Statystyczne analizy determinant bezrobocia na podstawie danych POLPAN zostały wykonane. Istotą realizowanego projektu jest integracja ilościowego i jakościowego podejścia do zagadnień bezrobocia i zatrudnienia. Właściwe ramy teoretyczno-metodologiczne do tej integracji daje podejście „life event history”, a w szczególności takie dynamiczne ujęcie karier zawodowych, w którym liczą się nie tylko statystyczne regularności czynników obiektywnych, lecz również subiektywnie definiowane sytuacje życiowe, w jakich mężczyźni i kobiety znajdują się w różnych okresach cyklu życiowego. Dlatego materiał z badań surveyowych jest uzupełniony specjalnymi wywiadami pogłębiającymi.

Jak wskazują dane POLPAN, wśród osób aktywnych zawodowo ponad dwie piąte miała co najmniej jedną przerwę w karierze zawodowej spowodowaną bezrobociem, z czego zdecydowanej większości udało się powrócić do pracy. Uzasadnienie podjęcia problemu doświadczeń na rynku pracy – w tym ryzyka bezrobocia i szans powrotu do pracy – sprowadza się do względów (1) teoretycznych, (2) metodologicznych i (2) praktycznych.

Względy teoretyczne są takie, że do tej pory rozwój refleksji nad bezrobociem i wychodzeniem z niego w małym stopniu doprowadza do konstrukcji testowalnych hipotez wbudowanych w ogólną wiedzę socjologiczną. Projekt nasz przełamuje ten impas. W szczególności przyjmujemy ogólną hipotezę, iz atrybucja przyczyn własnego bezrobocia – jako część składowa subiektywnej definicji sytuacji życiowej – jest istotną determinantą strategii życiowej w budowaniu biografii zawodowej, w tym podejmowanych kroków, aby znaleźć pracę. Ponadto, przedstawiamy nowe hipotezy szczegółowe, które mają walor teoretyczny.

Względy metodologiczne sprowadzają się do potrzeby rozwoju badań, w których analizy ilościowe łączy się w sposób istotny z analizami jakościowymi. Badanie POLPAN stwarza tę unikalną sytuację, iż dostarcza ilościowego materiału o indywidualnych biografiami zawodowych – w tym wszystkich przerwach w karierach zawodowych – i umożliwia wybór tych osób, których wypowiedzi w dodatkowych wywiadach mogą być szczególnie przydatne do testowania hipotez i interpretacji wyników.

Względy praktyczne są dwojakiego rodzaju. Po pierwsze, wyniki tych badań są potencjalnie użyteczne dla administracji państwowej i służb zatrudnienia, gdyż dostarczą one wiedzy na temat psycho-społecznych uwarunkowań nie tylko popadania w bezrobocie, ale również wychodzenia z niego. Wiedza ta może być wykorzystywana w doradztwie. Niezależnie od tego – i to jest względ

drugi – projekt ten jest pomyślany jako podstawa do warsztatów – dla wyższych kadr ze służb zatrudnienia, doktorantów i młodych pracowników naukowych – na temat integracji analiz ilościowych i jakościowych nad bezrobociem i wychodzeniem z niego.

Badane Grupy

Dotychczasowe statystyczne analizy danych POLPAN pokazały, iż jeżeli robotnicy przemysłu ciężkiego i przedstawiciele nomenklatury kiedykolwiek utracili pracę to zwykle w wyniku *zmian strukturalnych* – tj. likwidacji całych zakładów pracy lub ich daleko idących przekształceń. Część tych osób już nigdy nie znalazła zatrudnienia. Do dalszego badania wybraliśmy 30 takich przypadków (Grupa A). Kategorią kontrastową są przypadki, gdy po „bezrobociu strukturalnym” osoby znalazły pracę w okresie sześciu miesięcy i tę pracę utrzymały co najmniej przez pięć lat (N = 30, Grupa B).

„Bezrobocie strukturalne” obejmuje tylko część osób tracących pracę (mniej niż 30%). Aby stwierdzić, czy jego skutki są różne niż w innych relewantnych przypadkach, dobraliśmy inne grupy: spośród osób, które w jakimś momencie pozostawały bez zatrudnienia z nie-strukturalnych przyczyn wybraliśmy 30 takich, które pozostają bez pracy (Grupa C-1) i 30 takich, które pracę znalazły (Grupa D-1).

Wszystkie te cztery grupy składają się z osób, które doświadczyły bezrobocia. Do badań połączyliśmy wszystkie przypadki takie przypadki z badania POLPAN dodając rezerwę. Razem w próbie mamy 171 przypadków, z których zrealizowano 113. Dla wszystkich tych grup jest jeden wspólny kwestionariusz.

Wśród osób, które w jakimś momencie pozostawały bez zatrudnienia z przyczyn nie-strukturalnych znajdują się szczególne kategorie, które – jak pokazują nasze wstępne analizy – zasługują na uwagę. Przede wszystkim trzeba podkreślić, że nasza definicja bezrobocia jest szersza niż często przyjmowana w statystyce siły roboczej, która dodaje konieczne warunki „utrąty pracy” lub „niemożności znalezienia pracy po ukończeniu nauki”. Znaczna część potencjalnej siły roboczej nie spełnia tych warunków, choć część osób do niej należących jest gotowa podjąć pracę. Nasz projekt jest jednym z nielicznych, które uwzględnia kategorię kobiet, których głównym zajęciem jest zajmowanie się domem (Grupa C-2, docelowe N = 40). Zrealizowano 39 wywiadów. Dla tej grupy jest oddzielny kwestionariusz.

Inną kategorią – również unikalną – są osoby, które po okresie bezrobocia wyjechały za granicę. Przeprowadzając badania POLPAN w 2008 zidentyfikowaliśmy osoby, które we wcześniejszym okresie pozostawały bez pracy, a które w czasie badania przebywały za granicą i – w konsekwencji – nie wzięły w nim udziału. Mamy 53 przypadki osób, które w 2008 przebywały za granicą. Dla tych przypadków staraliśmy się ustalić co te osoby robiły przed wyjazdem i – o ile to możliwe – co robią teraz. Dyspozycje do zbierania informacji na ten temat stanowią osobne narzędzie badawcze. Informacje zebrano tylko o 17 osobach.

Narzędzia badawcze

Ankieterzy mieli do dyspozycji trzy narzędzia badawcze:

1. Kwestionariusz wywiadu STRATEGIE ŻYCIOWE OSÓB, KTÓRE DOŚWIADCZYŁY BEZROBOCIA. GRUPY 1-4 (A, B, C1, D1). Kwestionariusz załączony.

2. Kwestionariusz wywiadu STRATEGIE ŻYCIOWE OSÓB, KTÓRYCH GŁÓWNYM ZAJĘCIEM JEST LUB BYŁO ZAJMOWANIE SIĘ DOMEM.

GRUPA 5 (C-2)

3. Dyspozycje do zwiadu CO ROBIŁY I CO ROBIĄ OSOBY, KTÓRE W 2008 ROKU PRZEBYWAŁY ZA GRANICĄ

Każde z dwóch pierwszych narzędzi, dotyczących **BEZROBOCIA** oraz **ZAJMOWANIA SIĘ DOMEM JAKO GŁÓWNYM ZAJĘCIEM**, składa się z 17 części (łacińskie litery A do R). Części A-D mają podobną strukturę, choć dotyczą bezrobocia (narzędzie 1) i zajmowania się domem (narzędzie 2). Natomiast części E, G-R zawierają w zasadzie te same pytania, przy czym w kwestionariuszu dla osób doświadczających bezrobocia zastosowano formę dla obu płci (P. dla Pan/Pani), a w kwestionariuszu dla osób zajmujących się domem formę odpowiednią dla kobiet (Pani).

Kwestionariusze zawierają instrukcje definiujące potencjalnych respondentów. W obu kwestionariuszach część A ma za zadanie (a) upewnić się, że rozmawiamy z właściwą osobą, tzn. spełniającą kryteria podane w instrukcji kwestionariusza, oraz (b) wybrać odpowiednią część B, C lub D. Potem następują części E-R. Instrukcja w kwestionariuszach podaje też najważniejsze informacje dotyczące zapisu.

Jeżeli chodzi o dyspozycje do zwiadu **CO ROBIŁY I CO ROBIĄ OSOBY, KTÓRE W 2008 ROKU PRZEBYWAŁY ZA GRANICĄ**, to podano w nich poszukiwane informacje. Nie jest istotne, jak te informacje zostały zebrane, jeśli są one w ogóle wiarygodne. Tej części w ogóle nie omawiamy w materiałach warsztatowych.

Realizacja badania w terenie

Badanie zostało zrealizowane przez Ośrodek Realizacji Badań Socjologicznych (ORBS) przy Instytucie Filozofii i Socjologii PAN. Przed badaniami odbyło się intensywne szkolenie instruktorów terenowych. Instruktorzy ci prowadzili następnie szkolenia ankieterów.

Wywiady zostały przeprowadzone w styczniu, lutym i marcu 2012 roku. Ogólnie 32 ankieterzy przeprowadzili 152 wywiady (113 z osobami, które doświadczyły bezrobocia, i 39 z osobami, których głównym zajęciem w przeszłości było zajmowanie się domem). Średnio na ankietera przypada 4,75 wywiadu, ale 12 ankieterów przeprowadziło po 1-2 wywiady, a czterech ankieterów przeprowadziło 10 lub więcej wywiadów.

Sposób przeprowadzenia wywiadów

Wywiady według kwestionariuszy dla osób, które doświadczyły bezrobocia i dla kobiet-gospodyń domowych były ustrukturalizowanymi wywiadami wolnymi. Oznacza to, iż z pewnym wyjątkiem pytania nie były odczytywane *verbatim*, a zostały dostosowane do konwersacyjnego stylu rozmowy – tak, aby uzyskać poszukiwane informacje (zawarte w treści pytania). Wyjątek stanowiły pytania testowe, wymagające odczytywania pytań tak, jak zostały one sformułowane. Pytania te są odbierane jako trudne.

Niektóre wywiady były nagrywane. Oczywiście proszono respondenta o zgodę. Jeżeli respondent nie wyraził takiej zgody wywiad był przeprowadzany bez nagrywania. Odmówiło nagrywania 75 respondentów. Natomiast 66 respondentów zgodziło się na nagrywanie całości lub prawie całości rozmowy. W niektórych przypadkach respondenci (9 osób) wyrazili zgodę na nagrywanie tylko niektórych wypowiedzi.

Większość wywiadów (106) została przeprowadzona bez udziału osób trzecich. Jednakże w 25 przypadkach osoby trzecie były obecne przez cały czas trwania wywiadu. Zamierzamy sprawdzić, czy warunki przeprowadzenia wywiadu mają wpływ na odpowiedzi respondentów.

Uwagi o wybranych pytaniach kwestionariuszy

1. W kwestionariuszach obu wersji są pytania mające na celu ustalenie, w jakim zawodzie i na jakim stanowisku respondent pracuje lub pracował. Zawsze chodziło o pracę główną – dającą najwyższy dochód. Mogła to być jakakolwiek praca najemna lub wynikająca z prowadzenia działalności gospodarczej – również w rolnictwie. Przyjęto, iż każda praca o wymiarze 15 lub więcej godzin tygodniowo może być stałą pracą. Zawody są kodowane za pomocą *Spolecznej Klasyfikacji Zawodów* (Domański, Sawiński, Słomczyński 2007). Ankieterzy zostali przeszkoleni, w jaki sposób zebrać odpowiednie dane.

2. Kwestionariusze zawierają sporo pytań, w odpowiedzi na które respondent ma określić (a) czas, kiedy zdarzenie nastąpiło (rok i miesiąc), (b) czas trwania czynności (w godzinach i minutach w dniu, tygodniu, miesiącu), (c) kwoty pieniężne. Z wyjątkiem pytań o daty okresu ostatniego bezrobocia, czy ostatniego zajmowania się domem jako głównym zajęciem, oraz o łączny dochód miesięczny wszystkich osób w gospodarstwie domowym, chodziło o zgrubne szacunki. Pytania te nie okazały się szczególnie trudne.